

KANT'TA PRATİK AKLIN DOĞAL DİYALEKTİĞİ

Dr. Lokman Çilingir*

İnsanın “akıl” ve “duyu” diye ilkesel bazda birbirine zıt doğal yapısı -teorik felsefede dünya kavramının “kendinde varlık” ve “görüngüler” diye ikiye ayrılmasına paralel olarak- Kant’ın ahlak felsefesinin çıkış ve aynı zamanda dayanak noktasıdır. Şayet insan duyu ve güdülere sahip olmasaydı ne bir “gereklilik”ten ne de bir “ahlakilik”ten söz edilebilirdi; Tanrı’da olduğu gibi, çünkü o “kutsal”dır, “ahlaki” değil. İlk defa insanda akıl ile duyu arasında bir ilişki ortaya çıkıyor ve bu da, akıllı bir varlık olarak insanın kendi duyusal doğası için özerk (otonom) bir yasa koymasını, yani ahlakiliği mümkün kılıyor.

Pratik sahada “duyu”, tatmin edilmeleri mutluluğu oluşturan ihtiyaç ve eğilimlerin toplamıdır. Böylece o, formel bir ilke olarak akla karşı olan şeydir ve bu karşıt ilkeler arasındaki çatışma da en geniş anlamıyla “doğal diyalektik” diye adlandırılabilir. Doğal diyalektik kavramını Kant pratik anlamda ilk defa *Törelere Metafizikine Temelatta* yazısının birinci bölümünün sonunda, sıradan insan aklının kültürleşmesi neticesinde ortaya çıkan “ödev” (Pflicht) ile “eğilim” (Neigung) arasında bir çatışma olarak kullanıyor. İlk bakışta doğal diyalektik ya *Salt Aklın Eleştirisindeki* diyalektik benzeri gerçek bir çatışma (Antinomie) dir, bu durumda o doğal ve kaçınılmazdır⁽¹⁾; ya da değildir, yani duyusal yanılığa dayalı “ampirik” veya mantık kurallarına riayetsizlikten kaynaklanan ve dolayısıyla da yanılığın nedeni belli olur olmaz bütünüyle ortadan kaldırılması mümkün olan “formel-mantiki” bir yanılıştır. Ancak üçüncü bir alternatif de düşünülebilir, bu da onun spekülative bir çatışma olmadığı halde, yine de pratik bir zorunluluktan kaynaklanan gerçek bir çatışma olarak kavranılmasıdır. Çünkü pratik bir diyalektik anlamını spekülative bir çelişkidenden değil, iradeyi belirleme nedeninden almak zorundadır. Ancak ne Kant ne de Kant’ın yorumcularının büyük bir kısmı⁽²⁾ doğal diyalektiği teorik sahadaki diya-

* Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Ed. Fak. Felsefe Bl.

(1) Kant “diyalektik” kavramını *Salt Aklın Eleştirisinde*, transendental yanılığın (Schein) sebep olduğu, “salt aklın kanunları arasındaki bir kavga (Antinomie)” (KrV, B 434) olarak tanımlıyor. Akıl, yapısı gereği, anlamlı şartlı bilgisi içinde şartsız olanı aradığından, fakat onu “kendinde varlık” (noumenon) değil de “görüngüler” (phaenomen) sahasında var saydığından ve de görüngüleri “şeyin kendisi” (Ding an sich) olarak kavramaya kalktığından, kısaca deney dünyasının sınırları dahilinde kalmadığından bir diyalektiğe, kendi kendisiyle bir çatışmaya (Antinomie) düşüyor

(2) Geniş bilgi için bak. Kaulbach, K., *İ. Kants, GMS. Interpretation und Kommentar*, Darmstadt 1988; Albrecht, M., *Kants Antinomie der praktischen Vernunft*, Hildesheim/New York 1978; Beck, L. W., *Kants 'KpV'. Ein Kommentar*, Münschen 1974; Paton, H. J., *Der kategorische Imperativ. ...*, Berlin 1962; yine “pratik aklın doğal diyalektiği” hususunda, “Das Problem einer natürlichen Dialektik der praktischen Vernunft”, Frankfurt am Main 1999, adlı doktora tezimize başvurulabilir.

lektiğe nispetle gerçek bir çatışma olarak kabul ediyor. Buna karşı Kant *Pratik Aklın Eleştirisinde* beklenmedik bir şekilde "salt pratik aklın diyalektiği"⁽³⁾nden söz eder, hem de *Temelata*daki doğal diyalektikle herhangi bir bağlantı kurmaksızın.

Bu problemin çözümü için salt pratik aklın diyalektiğinden hareketle teorik ve pratik akıl arasındaki ilişkinin nasıl belirlendiği ve *Pratik Aklın Eleştirisinde* bir çatışmanın (Antinomie) veya yalnızca yalın bir çatışmanın (Antagonismus) söz konusu olup olmadığı araştırılmalıdır. Başka bir deyişle geleneksel metafiziğin dogmatik iddialarından kaynaklanan saf aklın çatışması benzer bir tarzda pratik sahada ödev ile eğilim veya erdem ile mutluluk arasında ortaya çıkabilir mi? Yine bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aranmalıdır: Şayet pratik sahada gerçek bir çatışma yoksa, yalnızca yönetsel ve yapmacık bir diyalektik, duyuşal eğilimlere karşı savaşılarak kazanılması gereken ahlaki bir karakteri oluşturabilir mi? Sıradan insan aklı seviyesinde ödev ve eğilim arasındaki çatışma ile bir sonraki aşamada ortaya çıkan, "mutluluğa çabalamanın erdemliliği var edeceği veya erdemliliğin mutluluğu doğuracağı" tezlerine dayanan "saf pratik aklın diyalektiği" arasında nasıl bir ilişki vardır? Postulatlar öğretisi pratik çatışmanın çözümünde veya aklın birliği tesis etme çabasında nasıl bir rol oynamaktadır?

İnsan yalnızca salt bir akıl varlığı olmayıp, aynı zamanda da bir duyu varlığı olduğundan, her iki tarafın farklı amaçlar belirlemesi ve onları gerçekleştirmek maksadıyla irade üzerinde hak iddia etmeleri kaçınılmazdır. Kant'ın tabiriyle insan varlığının birbiriyle çatışan yönlerinin kendi kabiliyetlerini gerçekleştirme ve geliştirme çabaları doğal bir "ihtiyaçtır" (GMS, BA 39 Anm.). Söz konusu ihtiyaç veya "gelişme" sonuçta öyle bir noktaya erişir ki, orada insanın duyuşal doğasından kaynaklanan "meyil" (Hang)⁽⁴⁾ aklın insana özenle sunduğu tüm kuralları kuşkuyla düşürmeye ve yok etmeye çalışır. Bu durumdan ancak "ampirik-pratik aklın" tam bir eleştirisiyle kurtulabiliriz.

İnsan doğasının ikili yapısından kaynaklanan ve sıradan insan aklının kültürleşmesiyle ahlak felsefesinin tam merkezinde ödev ile eğilim arasında gerçek bir çatışma olarak ortaya çıkan doğal diyalektik, insanlık tarihinin başlangıcında "doğa" ile "özgürlük", din sahasında "kötüye yönelim" ile "iyiye yönelik insan tabiatı", toplumda ise "bireyselliğe yönelim" ile "toplumlaşmaya yönelim" olarak kendini göstermektedir. Bu sebeple

(3) "Salt pratik aklın" da diyalektiğe düşmek zorunda kalması birinci eleştirinin sonucuyla bağdaşmamaktadır. Çünkü pratik akıl için bir "sınıraşma" ve bunun üzerine bina edilen bir "sani bilgisi" söz konusu değildir. Yani eğer "pratik aklın eleştirisi" salt pratik akla değil de, bütünüyle "pratiğe" yönelmiş ise, "eleştiri" ile "diyalektik" arasındaki ilişkiden dolayı gerçekte "salt pratik aklın" değil ancak "pratik aklın" bir diyalektiğinden söz edebilmek mümkündür. Ama öbür taraftan, eğer pratik sahada diyalektik yoksa, Kant'ın bir Törelere Metafiziği veya bir Pratik Aklın Eleştirisini yazmasının da anlamı kalmıyor.

(4) "Hang" (propensio) kavramı, "bir eğilimi (Neigung) mümkün kılan subjektif neden" (RGV, B 20) olarak, eğilim ise "arzulama yetisinin duyumlara bağlılığı" (GMS, BA 39 Anm.) diye tanımlanıyor. Türkçe'de her iki kavram çoğu kez aynı kelimelerle karşılandığı halde biz kullanım kolaylığı için Hang yerine "meyil", Neigung yerine de "eğilim" deyimlerini kullandık.

o, çok farklı açılardan ve değişik soruların ışığı altında yorumlanmaya muhtaçtır. Yazımızda pratik sahadaki tüm çatışmalar “pratik aklın antagonistik diyalektiği”⁽⁵⁾ kavramı altında bir çözüme kavuşturulmaya çalışıldı ve “doğal diyalektik” deymi (en geniş anlamıyla) de bunun için sıkça kullanıldı. Her an göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta da, pratik çatışmanın Kant’ın ahlak felsefesini, ahlak yasasının açık bir şekilde belirlenebilmesi ve böylece de kendi kendisiyle çelişkiye düşen aklın yeniden huzura kavuşması için, iradeyi belirleyen akla ve deneye dayalı nedenler arasında şekli ve yöntemsel bir ayrıma sürüklüyor olmasıdır. Böylece pratik çatışma, Kant’ın pratik felsefiyle ilgili çeşitli eserlerinde ve değişik boyutlarda, doğal diyalektik kavramıyla sınırlandırılan “salt pratik aklın diyalektiği” (en yüksek iyi) nin çatışkısı ve *Salt Aklın Eleştirisi*ndeki diyalektik kavramına paralel olarak kısmen farklı yorumlanmış olan “antagonistik diyalektik”le mukayeseli bir şekilde ortaya konmaya çalışıldı.

Yukarıda da vurgulandığı gibi, bu araştırmanın öncelikli ödevi pratik aklın doğal diyalektiğini bir yandan her yönüyle değerlendirmek, diğer yandan de onun tüm pratik saha için taşıdığı anlamı, diyalektik kavramının gerçek çıkış ve belirlenim noktası olması dolayısıyla, salt spekülative aklın diyalektiğinden hareketle, bütünüyle ortaya koymak olduğundan, Kant’ın felsefi sistemini ana hatlarıyla kısaca hatırlatmak istiyorum: *Bir yandan* Kant felsefesini Kopernik’in fizik sahasında yaptığı devrimle mukayese edebiliriz; teorik felsefe açısından bakıldığında bu, varlık ve düşünce arasındaki ilişkiye o zamana kadar geçerli olan anlayışa tam ters bir yaklaşımdır, yani bundan böyle nasıl düşünülmesi gerektiğini anlaşığa nesnelere dikte etmeyecek, bilakis salt anlak fenomenlere kendi yasalarını verecektir; pratik felsefe açısından ise bütünüyle yeni bir temellendirme, yani ahlaki bağımsız bir prensibe dayandırma ve buradan hareketle ahlak felsefesini özerklik ilkesiyle tamamlayarak ve onun üzerine de dini bina ederek ahlak ve din arasındaki ilişkide yeni bir kavrayıştır. *Diğer yandan* Kant felsefesini, metafizik sistemler arasındaki kadim kavramın bir devamı, “eleştiri felsefesi” (Kritisizm) olarak adlandırmak mümkündür. Bir bakıma çatışmanın varlığı eleştiriyi kaçınılmaz kılıyor, çünkü ilk önce bu çatışma vasıtasıyla onu var eden şeyi, yani yanılğı veya kuruntunun, boş bir görünüşün (Schein) nedenini araştırmak ve şayet mümkünse onu kaldırmak mümkün oluyor. “Eleştiri” dogmatik-rasyonalizm ile duyuusal-deneysel şüphecililiğin birbiriyle çelişen yönleri arasında bir uzlaşma arayışıdır. O yanılmanın gerçek nedenini tespit ediyor ve her ne kadar aklın doğal diyalektiğini ortadan kaldıramıyorsa da, en azından onun doğuracağı olumsuz sonuçları tasfiye etme imkanını bize sunuyor. “Diyalektik” böylece hem bu çatışmanın, hem de ilkin bu çatışmayı tespit eden sonra da ondan kaynaklanan yanıl-

(5) Burada “antagonistik” sıfatı, kaynağını insanın akıl ve duyu varlığı olması karşılığında alan, pratik çatışmanın felsefe öncesi, sıradan insan aklı seviyesindeki reel yönünü nitelerken, “diyalektik” deymi salt pratik aklın kavramları arasındaki çatışmanın formel yönünü göstermektedir. Böylece “antagonistik diyalektik” pratik diyalektiğin bütünüyle insana dayalı doğasını belirtmektedir.

mayı kaldırmaya çalışan eleştirel yöntemin adıdır.

Kant bu anlayış çerçevesinde duyu ve anlık, özgürlük ve doğa zorunluluğu arasında kesin bir ayrım yapıyor. Bütünüyle benzer bir açıdan çatışma eleştirel ahlak felsefesi sahasında ortaya çıkıyor. Duyusal eğilimler, yani “mutluluk” ve akıldan kaynaklanan “ödev” ahlak felsefesinin çatışan taraftarlarını oluşturuyor. Teorik sahada saf spekülative akla uygulanan eleştiri, pratik sahada “şartlı ampirik akla” yöneliyor. Bu eleştiri “bilgelik öğretisini” “bilim” olarak tesis etme amacını güdüyor. Pratik felsefe bu bağlamda aklın gerçek sahasıdır, çünkü akıl burada düzenleyici (regulativ) ve deneye bağımlı değil, kurucu (konstitutiv) ve kanun koyucudur.

Bu kısa açıklamanın ışığı altında pratik aklın antagonistik diyalektiğini şu şekilde anlamak mümkün: Eylemek durumunda olan insan aklı ile doğası arasında bir savaş hali yaşamaktadır. Duyusal doğası salt akla karşı bir “engel”, özgürlük eylemine karşı bir “muhalif” oluştururken, özgür akıl veya ahlak yasası da zorunlu doğa yasasına, duyusal güdü ve eğilimlere karşı durmaktadır. Böylece pratik sahadaki çatışmanın nedeni ya “empirik” bir ilke, yani bütün istek ve eğilimlerin bir toplamı olarak “mutluluk” ya da salt, rasyonel bir ilkedir. Bir akıl varlığı olarak insanın iradesi yalnızca saf akıl tarafından sunulan ahlak yasasına bağlıdır ve bu durumda da o özgür ve özerktir, akledilir (intelligible) dünyaya aittir; duyusal bir varlık olarak ise onun iradesi doğa zorunluluğuna bağlıdır ve duyulur dünyaya ait bir varlık olarak da “eğilimin öznesi”dir. Ancak burada “eğilim” ile kastedilen insan doğasının duyusal varlığı değil, çünkü o kendiliğinden “iyi”dir ve bu yüzden de nötrdür, ahlak yasasına karşı olan şeydir. Başka bir ifadeyle duyu ve eğilimler pratik sahada da aklın kendi kendisiyle çelişkiye düşmesinin (Vernunfteln) veya “kötü” eylem için sorumlu tutulamazlar. Bu durumda ayartıcı olan, ahlak yasasının saflığını bozan, iradeyi aklın genel geçer nesnel buyrukları istikametinde değil de, kendi duyusal, öznel ve bencil arzularına göre yönlendirmek isteyen şey, sıradan insan anlığı tarafından ortaya konulan “yargı”dır, dolayısıyla Kant ayartıcı meyil (Hang) veya ödevin karşısına koyduğu ve doyurulması mutluluk demek olan eğilim (Neigung) ile gerçekte ikileme, kuşkuya düşürücü bir yargıyı kasetmektedir. Doğal bir diyalektikten ancak, “aklın daima ağırlığını hissettireceği yalın bir çatışmanın (Antagonismus) ötesinde, eğer her biri pratik akıldan kaynaklanan birbirine denk iki argümanın çatışması (Antinomie) gerçekleşirse söz edilebilir”⁽⁶⁾ Yani doğal diyalektik ne yalın eğilimin ne de mantık kurallarına riayetsizliğin bir eseridir, aksine birbirleriyle çatışan partilerin, yani “sıradan insan anlayışı” veya “empirik pratik akıl” ile “salt pratik aklın” çelişkesinin bir eseridir. İnsan doğasının ikili yapısından kaynaklanan bir çatışmanın da “sözde”, “göstermelik” yahut gelip geçici olması, mantık kurallarının veya yargı gücünün doğru kul-

(6) Röttges, H.: Das Problem der Wissenschaftlichkeit der Philosophie, Würzburg 1999, s. 354.

lanılmasıyla bütünüyle ortadan kalkması mümkün değildir⁽⁷⁾. Özetlemek gerekirse, ödev ile mutluluğun birbirlerine zıt amaçlarının çatışmasından veya başka bir ifadeyle, “empirik-pratik aklın” “salt pratik aklın” yerini almak istemesinden kaynaklanan “pratik yanılı” (praktische Schein) insanda bir “ikileme” yol açarak akli karşılıklı kavgalaşan taraflar arasında kendi kendisiyle şüpheye düşürmektedir.

Çatışma yalnızca iradeyi belirleyen subjektif ve objektif nedenler arasında değil aynı zamanda çok çeşitli empirik faktörler arasında da vuku bulmaktadır. Çünkü iradeyi belirleyen bütün ampirik nedenler mutluluk ilkeleridir ve bu halleriyle de birbirleriyle rekabetimsi bir çatışma halindedirler. Ancak mutluluk ilkesinin ahlak yasasından kesin hatlarla ayırıldılması Kant’ın da belirttiği gibi ikisinin “karşı karşıya getirilmesi” (KpV, A 166) demek değildir. Salt pratik aklın istediği kişinin mutluluk taleplerinden bütünüyle vazgeçmesi değil, aksine yalnızca ödev söz konusu olduğunda mutluluğu dikkate almamasıdır. Bazen mutlu olmaya çabalamak, onun yokluğu görevlerimizi yerine getirmeye mani olacağından, ödev olabilir; ancak mutluluğu sürdürme eğilimi hiçbir zaman doğrudan doğruya ödev olmadığı gibi bir ödev ilkesi de olamaz.

Ödev ile eğilim arasındaki “doğal diyalektik” bileşenleriyle, yani pratik sahanın diğer çatışmalarıyla birlikte felsefesinin biricik diyalektiğini oluşturmaktadır. Tarihin başlangıcında doğa ile özgürlük arasındaki zıtlıktan kaynaklanan çatışma toplumda birey ile topluluk arasında “toplumdışı toplumsallık” (ungesellige Geselligkeit) adı altında yeni bir şekle kavuşur. Toplumsal antagonismus insanın her şeyi kendi arzusuna göre oluşturmak istemesinden, yani bencil (Selbstliebe) davranmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda o ahlakiliğe tam bir tezat teşkil etmektedir. Kant dinle ilgili yazısında (*Salt Pratik Aklın Sınırları Dahilindeki Din*) bencilliği (kendinseverliği), şayet o maximlerimizin ilkesi olarak alınırsa, bütün kötülüklerin kaynağı olarak gösteriyor. Ancak bencillik, diyalektiğin temel mantığı gereği, yalnızca ahlakiliğin karşıtı değil aynı zamanda ona erişmek için bir araç olarak da görülmelidir. Aynı çatışma farklı bir boyutta, aklın egemenliği veya insanın ahlakileşmesini hedefleyen doğanın teleolojik amacına uygun olarak, dini sahada “kötüye meyletme” (Hang zum Böse) ile “iyi insan doğası” ve yine doğa zorunluluğu ile özgürlük arasında sürüp gitmektedir. Bu kavga aklın kültürleşmesine paralel olarak aklın buyruğu olan ödev ile duyusal doğamızın mutluluk isteği arasında ahlaki bir yapıya kavuşuyor. Doğal çatışmanın bu genel perspektifi göz önünde bulundurul-

(7) Normal şartlarda “mantiki diyalektik” veya “mantiki yanılı” mantık kurallarına riayetsizlikten kaynaklanan ve neticede de onlara uymakla bütünüyle ortadan kaldırılabilir bir yanılıdır. Fakat Kant formel mantığa başka bir ödev de yüklüyor. Formel mantık bu yönüyle, şekil olarak kurallara uygun, fakat sırf bu yüzden, önceden ileri sürülen iddiaların geçerli bir temellendirme veya kanıtlar olduğu hakkını kendinde gören argümanları eleştiri eleğinden geçirmek durumundadır. Ancak bu anlamda ödev ile eğilim arasındaki çatışmanın mantiki diyalektikle ilgisi vardır (karş. Stuhlmann-Laeisz, R.: *Kants Logik ...*, Berlin 1976, s. 13).

duğunda onun bir sonraki aşamada ortaya çıkan ve “mutluluğa çabalamanın erdemliliği var edeceği veya erdemliliğin mutluluğu doğuracağı” tezlerine dayanan “salt pratik aklın diyalektiği”nden mahiyet itibarıyla farklı olmadığı anlaşılacaktır.

Pratik açıdan bakıldığında akli ve deneysel ilkelerin birbirinden kesin bir “ayrımı” çatışmanın varlığına bağlıdır. Salt pratik akıl, mutluluk ile ahlaklılık arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmak için, ödev ile eğilim arasındaki ayrımın iradeyi belirleyen objektif ve subjektif nedenlerden kaynaklanan gerçek bir karşıtlık olduğunu bize öğretiyor. Kant’ın bir bakıma yöntemsel-formel ayrımı, -ki bu yüzden sık sık “şekilcilik” eleştirisiyle karşı karşıya kalmıştır-, iradeyi belirleyen bütün deneysel nedenlerin ahlaktan uzak tutulması ve aklın ahlaki davranışın dayandığı biricik ilke olması amacına yöneliktir; yani genel ve zorunlu olan yalnızca akıl belirleyebilir ve ancak ahlak bu suretle belli bir bilimsel yapıya kavuşabilir. Filozofumuza göre ahlakı, deneysel-şartlı aklın veya özerk olmayan ahlak sistemlerinin etkisinden kurtarmanın başka bir yolu yoktur. Ancak ahlak yasası, yukarıda da belirtildiği gibi, tarafsız insanların dahi gözünde arzuya değer olan mutluluğu dışarıda bırakmaz, yalnızca ahlaka tabi kılar.

Akıl ile “duyu” arasındaki çatışmanın, onlardan biri diğerine bütünüyle hükmedinceye veya kaos değil de barış, birlik söz konusu ise, tüm amaçların altında toplandığı akıl tarafından belirlenen bir son amacın gerçekleşmesine değin devam etmesi kaçınılmazdır⁽⁸⁾. Ancak aklın egemenliği, insan irade sahibi bir varlık olarak eylemek için devamlı bir amaç belirleme zorunda kaldığından ve de tüm amaç belirlemeler son noktada eğilimlere, yani insanın duysal doğasına dayandığından sürekli olamaz. Öyleyse, eylemek durumunda olan sonlu-akıllı varlık her seferinde subjektif ve objektif amaçlar arasındaki doğal çatışmayı yeniden yaşamak zorunda kalmaktadır. Bu durumda felsefeye düşen, gerek insan ve toplumun varlığını gerekse ahlakın özü olan ödev bilincini tehdit eden pratik aklın doğal diyalektiğini çözmek, yani aydınlığa kavuşturmak ve şayet mümkünse onu var eden pratik yanlıyı ortadan kaldırmaktır.

Özgürlük çatışmasının (Antinomie) *Salt Aklın Eleştirisinde* çözümünü göstermiştir ki, özgürlük ve doğa zorunluluğu bir arada bulunabilir, yani etkisine görüngüler sahasında rastlamakla birlikte kendisi görüngü olmayan bir nedenselliği, “özgürlükle olan bir nedenselliği” çelişkiye düşmeden düşünebiliriz. Özgürlük kavramı, Kant’ın tabiriyle “salt, dahası spekülatif aklın sistemindeki yapının kilittaşını oluşturur” (KpV, A 4). Ancak, te-

(8) Kant’a göre akıl insanın gerçek doğası ve dominant olan yönüdür. Bu onun doktora tezi (Duyulur ve Düşünüldür Dünyaların Formları ve İlkeleri 1770) nden buyana taşıdığı temel düşüncedir, eğer orada bir yandan duyu tarafından sınırlandırılmış olan anlığın (Verstand) fonksiyonları kavram çerçevesinde belirleniyor, diğer yandan da o akla tabi kılıyorsa. Bir bakıma akıl pratik sahada duyu üzerinde daha fazla egemenlik hakkına sahiptir, çünkü duyu burada insan eylemlerinin ilkesi olarak bağımlılığın, tesadüflüğün ve birbiriyle çelişen amaçların nedenidir. Dolayısıyla, insanın ahlaki, öz değerinin, duyu ve deneyin belirsizliğinden, bağımlılığından ve de yaderkliğinden korunması için, kültürleşme ve ahlaklaşma sürecinin de hedefi olan, aklın duysal doğa üzerinde tam bir egemenliğinden başka bir yol yoktur.

orik olarak yalnızca transendental olanaklılığı kanıtlanan özgürlüğün gerçek olabileceği ahlak yasasıyla gösterilmelidir, aksi takdirde ahlaki eylemlerimizden sorumlu tutulmamız mümkün değildir. Pratik özgürlüğün amacı, eğilimleri her seferinde daha fazla akla tabi kılmak ve insan iradesinin biricik belirleyeni olmaktır. İrade gerçek, pozitif anlamda ancak kendi yasasını kendi belirlediği zaman özgür olur. Böylece ahlak yasası iradenin özgürlüğünü, dolayısıyla pratik aklın özerkliğini, aklın kendiliğinden yasa koymasıyla da kendi kendini belirleyebilmesini mümkün kılıyor.

Ahlak yasası insana “en yüksek iyi”yi iradenin nesnesi veya son gayesi yapmayı buyuruyor⁽⁹⁾. En yüksek iyide salt şartsız amaçların ilkesi ahlakilik ile şartlı amaçların ilkesi mutluluğun sistematik bir birlikteliği amaçlanıyor. Şimdi, “ya mutluluk isteği erdeme özgü maksimlerin hareket nedenidir ya da erdemın maksimi mutluluğun etkileyici nedenidir” (KpV, A 204) şeklinde dile getirilen pratik aklın antinomisinin ilk kısmı, ahlakiliği mutluluk için bir araç kalacağından, bütünüyle imkansızdır. Önermenin ikinci kısmının dile getirdiği iddia, erdemli bir çabamızın mutluluğun nedeni olması gerektiği de Kant’a göre pek mümkün gözüküyor. Çünkü bu bağlantı ya analitik ya da sentetik olmak zorundadır. Analitik, yani mantıki bir birliktelik, antik felsefede olduğu gibi, diyalektik çatışmayı ortadan kaldırmadığı gibi bir özdeşliğe (İdentitaet) vardır. Ama öbür taraftan erdem ile mutluluk arasında gerçek, sentetik bir bağlantı da ilk bakışta imkansızdır, çünkü erdemli bir yaşantı tarzının mutlu olmak için yeterli olmadığını tecrübelemizden biliyoruz. Ortaya çıkan bu çatışkının salt pratik akıl tarafından çözülmesi lazım, yani en yüksek iyiyi ahlaki varlık için buyuran akıl, onun gerçekleşim imkanını da göstermek durumundadır, aksi takdirde imkansız olan bir şeyi buyurmakla kendi kendisiyle çelişkiye düşer.

Salt pratik aklın çatışkısının, zorunlu olarak erdemli bir eylemi takip eden, “kişinin kendi varoluşuna özgü olumsuz bir hoşlanması” (KpV, A 211) diyebileceğimiz “benkıvancı” (Selbstzufriedenheit) kavramı ile aşılmaya çalışılması, belli bir dünyada mutluluk ile ahlakilik arasında zorunlu bir bağlantıyı kapsamaya gereken bir çözüm değildir. Bunun için erdem ile mutluluk arasında aklın ideleri veya kavramları vasıtasıyla sistematik bir birliktelik inşa etmek mecburiyetindeyiz, öyle ki sonucusu erdemın zorunlu bir neticesi olarak ortaya çıksın.

İmdi, en yüksek iyiyi ahlak yasasının erişilmesi gereken gayesi olarak buyuran salt pratik akıl, onun duyulur dünyadaki gerçekleşiminin imkansızlığının var ettiği çatışkayı çözmek için, her şeye gücü yeten ve aynı zamanda doğanın varlık sebebi olan bir iradeyi, yani Tanrının varlığını, ahlakilikle mutluluk arasındaki bağlantının, duyular dünyasında olmasa da, duyular-üstü, akledilir bir dünya da, -ki ahlak yasası salt bir belirleme

(9) Ahlak yasası (şartsız buyruk) “en yüksek iyi”yi kendi nesnesi yapmakla ahlaki iradeye somut bir istikamet sağlıyor. En yüksek iyi böylece, “ne yapmam gerekiyor?” ve “neyi umabilirim?” sorularına verilen doyurucu bir cevap oluyor.

nedeni olarak kişiyi söz konusu dünyanın bir üyesi yapar, garantörü olarak koyutlamak (postulieren) zorundadır. Kısaca, mutluluğun nedeni olarak erdem görünüşler aleminde değil de akledilir alemde düşünülürse pratik aklın çatışkısı çözülmüş olur; çünkü erdem ile mutluluğun bütünsel birlikteliği duyusal alemdeki bir gerçekleşim olarak düşünülmemiştir. Bu ise ruhun ölümsüzlüğünü koyutlamak anlamına gelir. Sonsuza değin sürecek bir ilerleme, en yüksek iyinin ilk şartı olan yetkin erdemliliğin sonlu-duyusal varlığın bu dünyadaki yaşantısı boyunca gerçekleşmesi mümkün olmadığından, koyutlanmıştır. Ahlaki-dini sahada pratik aklın çatışkısı ve onun aklın idelerinin koyutlanmasıyla çözümü, “şayet yapılması gerekeni yaparsam neyi umabilirim?” sorusuna cevap teşkil ediyor. Böylece koyutlamanın var ettiği “ümit”te aklın teorik ve pratik ilgisi birleşmiş oluyor.

Teorik sahada yalnızca düzenleyici bir kullanıma sahip olan ideler (özgürlük, Tanrı ve ölümsüzlük) aklın pratik kullanımında ahlaki eylemin imkanı için zorunlu olarak koyutlandıklarından nesnel bir gerçekliğe sahip olurlar. İlk defa, nihai olarak ahlak yasasının doyurulması ihtiyacından kaynaklanan postulatlar vasıtasıyla, pratik çatışmanın bütünüyle ortadan kaldırılması imkanı doğuyor ve böylece de bir yandan ahlaki-özerk eylem garanti altına alınırken, diğer yandan da inanca sağlam bir zemin bulunuyor.

Ancak pratik çatışkının eleştirel çözümü onun aynı zamanda bütünüyle ortadan kaldırılması anlamına gelmemeli. Çünkü Tanrının varlığı, erdemliliğe layık mutluluğu ve böylece de çatışkının kaldırılması ümidini yalnızca bir “ideal” olarak sunmak durumundadır, “ide” olarak değil. İde olarak Tanrı postulatı ummaya ve dolayısıyla da pratik çatışkının kaldırılmasına ait değildir, yani en yüksek iyi ide olarak bir ahlaki buyruk, ahlak yasasının bir isteği olabilir, buna karşın bir ideal olarak onun gerçekleşmesi söz konusudur. Bu demektir ki insan için en yüksek iyiyi gücü ölçüsünde talep etmek kesin bir buyruk iken, bir ideal olarak gerçekleşmesi yalnızca umulabilir. Yine, mahiyet ve şekil olarak çok farklı olduğundan salt pratik aklın diyalektiği ile salt spekülative aklın diyalektiği arasında paralellik kurmak mümkün görünmemektedir. Çünkü pratik aklın çatışkısında ileri sürülen “mutluluk isteği erdemle özgü maksimlerin hareket nedenidir” tezi ile “erdemle maksimi mutluluğun etkileyici nedenidir” antitezi arasında, salt spekülative aklın çatışkılarında benzer bir çelişki içeriksel olarak var olamaz, en azından önermenin her iki tarafı arasında böyle bir ilişki söz konusu değildir, öyle ki ahlakilik veya erdem kavramı salt pratik aklın bir idesinden ziyade, sıradan insan seviyesindeki çatışmanın bir tarafı olarak alınmış ve ayrıca “neden” kavramı her iki önermede farklı olarak kullanılmıştır⁽¹⁰⁾ Salt spekülative aklın antinomilerine benzer diyalektik bir ilişki tez ile antitez arasında değil, belki yalnızca antitezde aranabilir.

(10) Salt pratik aklın diyalektiğine yapılan itirazlar konusunda detaylı bilgi için bakınız, Beck, L. W., a. g. e., s. 229; Albrecht, M., a. g. e., s. 41 ff.; Wimmer, R., Kants kritische Religionsphilosophie, Berlin/New York, 1990, s. 63.

Bir mukayese yapılacaksa bu teorik sahadaki diyalektikle pratik aklın doğal diyalektiği arasında, onların “doğallığı” ve “amaçları” yani yöntem açısından yapılabilir, çünkü her ikisi de neticede aklın bir eleştiriyeye tabi tutulmasını gerekli kılıyor. Tüm bu tespitler bizim tezimizin doğruluğunu, yani pratik sahada gerçek manada bir çatışmanın ancak “antagonistik diyalektik” diye adlandırdığımız, akıl ile doğa veya ödev ile eğilim arasındaki karşıtlık olduğunu, diğer tüm çatışmaların, farklı boyut ve aşamalarda da olsa, onun bir varyasyonu sayılması gerektiğini, salt pratik aklın çatışkısının da, Kant’ın iddiasının aksine, doğal diyalektikten farklı bir mahiyete sahip olmadığını ispatlıyor.

Son olarak belirtmek gerekir ki, Kant doğal diyalektiği “sözde” veya “kaldırılabilir” olarak nitelendirmesine rağmen, o gerek pratik eylem sahasında ödev ile eğilim, gerekse postulatlar teorisiyle ruhun ölümsüzlüğü boyutunda erdem ile mutluluk arasında sürüp gitmektedir. Böylece pratik sahadaki doğal çatışma insanı ahlaki mükemmellik yolunda bitimsiz bir çabaya sürüklemektedir. Belki de sonlu-akıllı bir varlık olan insan gerçek değerini bu erdemli çabada bulmaktadır.